

Славия Бърлиева (София, България)

ВЪЗКРЕСЕН НАУЧЕН АРХИВ

Ватикански извори за българската история (XVII в.). Издирени и обработени от И. Д. С п и с а р е в с к а (= Архивите говорят. Кн. 71). София, 2019. 304 с. / *Fonti Vaticane per la storia bulgara* (Sec. XVII). Rinvenuti ed elaborate da I. D. S p i s a r e v s k a. Sofia, 2019. 304 p. ISBN 978-619-7070-28-6.

Съвременната българска медиевистика разчита на неособено голям брой изследователи, които се занимават със западни извори за българската история. Няма съмнение обаче, че един от най-големите приноси в тази специфична област на историческите изследвания принадлежи на Йоанна¹ Списаревска (1938–2009). Класически филолог с докторат „Търговските връзки между Дубровник и българските земи през XV–XVI в. според дубровнишки извори“, изготвен под научното ръководство на акад. Иван Дуйчев, тя започва изследователската си кариера с великолепа подготовка (включително със специализация по латинска палеография). Тази компетентност, надградена с научна добросъвестност и прецизност, я превръща в изключителен специалист в областта на проучването на историческите извори. В продължение на 40 години Йоан-

на Списаревска е член на секцията „История на българския народ XV–XVIII в.“ на Института за исторически изследвания на БАН². Отишла си твърде рано от този свят, Йоанна Списаревска завещава на българската историческа наука няколко монографии, десетки статии и фундаментални издания на извори от периода XV–XVIII в. Трудовете ѝ почти винаги са резултат от проучвания върху непубликувани документални източници, открити по време на нейната работа в архивите и библиотеките на Дубровник, Рим, Ватикана, Виена и Лондон. Публикациите са в областта на взаимоотношенията между българските земи и Европа през XV–XVII в. С голям авторитет се ползва нейната монография „Чипровското въстание и европейският свят“ (София, 1988; 2. изд. София, 2018), статиите за българската интелигенция в Италия през XVII сто-

¹ „Йоанна“ е оригиналната форма на името, която изследователката последователно се стреми да употребява, както е посочено в предговора към разглеждания том.

² Вж. В е ч е в а, Е. *Йоанна Добрева Списаревска (25 март 1938, София – юни 2009, Германия)*. In *memoriam*. – Исторически преглед, 65 (2009), № 5–6, с. 246.

летие, двата тома „Дубровнишки извори за българската история“ и др. Всички те обогатяват представата за българската история с неизвестни дотогава свидетелства и документи.

Неотменима част от научното наследство на Йоанна Списаревска е и безценният ѝ изследователски архив, предоставен на научната общност от нейната сестра Петя Списаревска. Материали от него са публикувани в представяното тук издание на Държавна агенция „Архиви“, т. 71 на поредицата „Архивите говорят“, съставено от Красимир Станчев и Анна Влаевска-Станчева, под научната редакция на Красимир Станчев.

В тома са включени общо 66 документа от ватиканските архиви, издирени от Йоанна Списаревска. Те са подредени хронологически – най-ранният е от 1608, а най-късният от 1692 г. Оригиналният текст (латински или италиански) е въведен с анотация и се придружава от български превод, като в случаите, когато не е преведен от Списаревска, е обозначен с инициалите на преводачите – Красимир Станчев, Анна Влаевска, Александър Николов, Асен Тодоров. Новите преводи се стремят да наподобяват стила на Списаревска и да са унифицирани както по отношение на претрупаните формулировки на бароковата словесност, така и по отношение на терминологията, твърде трудна да се превежда за читатели, недобре запознати с католическата традиция. Относно предаването на топонимията издателите са взели решение да използват „утвърдените исторически названия на селищата в българския език“ или славянското им съответствие. Следвайки преводите на изследователката, личните имена са предадени с оригиналния си вариант, а в скоби е въведена и нормализираната българска форма.

Всички изброени дотук принципи на изданието са декларираны в предговора

на Красимир Станчев и Анна Влаевска-Станчева (VII–XIV/XV–XXII³). Освен тези „технически“ характеристики предговорът съдържа историята на проучванията на ватиканските архиви с оглед на издирването на документи за историята на българските земи през XVII в., с акцент върху разпространението на католицизма в тях. Издателите споменават първите издания, публикувани през XIX в. от представителите на българската католическа диаспора Ю. Пеячевич⁴ и Е. Ферменджин (1887 г.), както и обобщаващия труд на Никола Милев от 1914 г. Изброени са неопценимите заслуги на Иван Дуйчев за проучването на темата, както и приносите на самата Йоанна Списаревска. Освен експертното въвеждане предговорът съдържа и деликатно поднесената история на срещите на издателите с изследователката, а по-късно и с нейната сестра – едно сърдечно „отклонение“, което прави текста още по-значим и интересен.

Предговорът, малко необичайно, завършва с приложенията (XXIII–XXXII). Първото от тях съдържа кратка библиография на публикациите на Йоанна Списаревска, свързани с документи за българската история от ватиканските архиви. В приложение 2 е поместен списък със сигнала

³ Обозначението на страниците е двойно, тъй като се отнася и до българския, и до италианския текст.

⁴ Заглавието на труда на Пеячевич е отпечатано с 8 правописни/печатни грешки. То би трябвало да изглежда така: P e j a c h e v i c, J. Peter Freiherr von Parchevich, Erzbischof von Martianopel, apostolischer Vicar und Administrator der Moldau, bulgarischer Internuntius am kaiserlichen Hofe und kaiserlicher Gesandter bei dem Kosaken-Hetman Bogdan Chmielnicki (1612–1674). – In: Archiv für Österreichische Geschichte. Bd. 59. Wien, 1880, s. 337–637. Вж. <https://archive.org/details/archivfrsterrei27kommgoog/page/n7/mode/2up>.

турите на публикуваните документи и поредния им номер в тома. Повечето от тях принадлежат на Историческия архив на Конгрегацията за пропаганда на вярата (Archivio storico di Propaganda fide), няколко са от Секретния архив на Ватикана (Archivio segreto Vaticano), три са от фонда „Барберини“ на Ватиканската апостолическата библиотека (Biblioteca Apostolica Vaticana), а един е с неидентифицирано местонахождение и сигнатура. Приложение 3 съдържа някои термини, свързани с католическата традиция, които улесняват стоящите по-далече от тази традиция читатели⁵. Много полезно е и четвъртото приложение, което дава кратки сведения за българските католически архиепископи от XVII в., чиито имена се появяват в книгата. В края на тома са поместени и именни показалци – на личните и на географските имена, на български език и на оригиналните езици (с. 288–303).

Изданието на документите започва с техния аотиран списък, който би бил по-полезен, ако съдържаеше и страниците, на които всеки от тях е публикуван. След списъка (с. 3–13) са поместени самите документи, предхождани от кратка анотация, заедно с българските им преводи. Сигнатурите им са посочени в края на всеки от оригиналните текстове, следвайки модела на предишните издания на Иоанн Списаревска.

Издадените материали са от огромно значение за българската история през епохата, когато българските католици са една от тънките връзки на българите с Европа, с европейската образованост и духовност.

⁵ Добре обяснените термини са представени с латинските форми на имената си, с изключение на названието „сачердотале“, което е заменило, според мен неправилно, обичайното „сацердотал“, аналогично например на понятието „понтификал“.

Няколко тематични и няколко типологични кръга се очертават в настоящия том. В него са публикувани писма, релации, анонимни истории, служебни доклади. Най-голям брой от тях са отправени към Конгрегацията за разпространение на вярата, до апостолически пратеници в различни европейски градове и предстоятели на диоцези в България, а едно от тях е адресирано до папа Павел V (1605–1621).

Няколко документа съдържат директни сведения за състоянието на католицизма в българските земи – например релацията на францисканеца Андреа Богославич, минорит конвентуалец, от 1623 г., който пише за 6 оцелели църкви в с. Петикладенци (днес с. Петокладенци, община Белене) и околните села с над 4000 католици, и за добрите възможности за обръщането на местните „схизматици“ в католическата вяра (№ 2). Релацията на Пиетро Мазареки, капелан на дубровнишките търговци в София и папски визитатор, написана малко след смъртта на първия католически епископ на София Петър Солинат (№ 3), описва религиозни и битови практики на българските католици в Кипровац (Чипровци), Железна и Клисурса. Много интересни са бележките, атрибуирани от издателите като изложение на Франческо Соимирович, францисканец-обсервант от Чипровци, от 1661 г. (№ 20), когато той е номинален католически архиепископ на Охрид „иначе Лихнида, в Царство България под властта на турците“. Текстът дава сведения за католическите диоцези на Балканите и тяхното администриране, но също така показва тоталната липса на изповядващи католицизма в Охридско. Анонимната релация за Царство България от 60-те години на XVII в. (№ 14)⁶ е малка енциклопедия за български-

⁶ Тази релация, вероятно съставена от служител на Propaganda fide, според издателя

те земи през тази епоха и съдържа информация за архиепископските седалища и техните предстоятели, както и за главните градове и природните им забележителности, интересни демографски сведения и описания за отношенията между различните вероизповедания. За жителите на София например се споменава, че има 25 000 „българи схизматици“, 8000 турци и „200 арменски къщи“; в Русе („Рухчич“) има 22 католици от „дубровнишката народност“ и българи, 300 турски къщи, по 200 къщи на българи и арменци. Посочва се народността на пристанищните митничари там – „евреи, много деспотични и неприятелски настроени спрямо католиците“. Описани са и суфраганните епископи на София, Охрид, Марцианополис (до Девня), Шумен и дори Разгуард (Разград) с неговата 1 католическа къща. На съставителите на тома дължим идентификацията на източниците, използвани от анонимния автор и библиографските указания към тях.

Значим исторически извор е публикуваната в тома релация на Сардикийския архиепископ Петър Богдан за генералната му визита в неговия диоцез и двете поверени му провинции Влашко и Тракия от 1644 г. (№ 11). Макар и не така подробна като тази от 1640 г.⁷, релацията започва с

Кр. Станчев в периода март 1656 г. – март 1659 г., е публикувана от Иоанна Списаревска през 1996 г.: S p i s a r e v s k a, I. *La "Relazione del Regno di Bulgaria anonyme de la Bibliothèqve Apostolique Vaticane (Codex Barberinianus latinus 5305)*. – *Palaeobulgarica*, 20 (1996), № 4, с. 27–57 (в настоящото издание в сигнатурата на ръкописа има печатна грешка, лесно промъкваща се при компютърна обработка на текста – „Codex Barberini anus latinus 5305“).

⁷ Издадена първоначално с български превод от Д у й ч е в, Ив. *Описание на България от архиепископ Петър Богдан*. – Архив за

посещението на архиепископа във Влашкото княжество и приемането му с големи почести от страна на княза, който приемал Петър Богдан „не като архиепископ, а като папски нунций“; при отчета за посещението в София (Сердика) се описва католическата църква, поддържана от дубровнишките търговци там, нейните олтари и хранилища и се отбелязва броят на католиците – „около 50 души и 10 деца“; документът описва католическите богослужения в селата около Пловдив, населени главно с павликяни, и състоянието на църковната утвар; особено подробно е описанието на визитата в родния край на архиепископа, който прилага в релацията си и издадените от него предписания (декрети) за инспектираните храмове⁸.

Сведения от първа ръка за политическата дейност на българските католически архиепископи за организиране на борбата в защита на българите и организиране на коалиция срещу Турция съдържат документите, свързани с Марцианополския архиепископ Петър Парчевич – № 15 (1657 г.), 18 (1658 г.?), 21 (между 1662 и 1668 г.), 26–28 (1673 г.), 30–33 (1673–1675 г.). Тези писма, релации и аноним-

поселищни проучвания, 2 (1940), № 2, с. 174–209, а по-късно от Д и м и т р о в, Б. *Петър Богдан Бакиев: български политик и историк от XVII в.* София, 1985, с. 128–179.

⁸ В самия край на м. октомври 2020 г. бе отпечатано и изданието на най-значимия излязъл изпод перото на Петър Богдан извор за българската история: Petrus Deodatus/Петър Богдан. *De antiquitate paterni soli et de rebus Bulgaricis/За древността на бащината земя и за българските дела*. Editio critica, translatio et commentarius Tsvetan Vasilev/Критично издание, превод и коментар Цветан Василев. Т. 1: Textus/Т. 1: Текст; Т. 2: Трактатът „За древността на бащината земя и за българските дела“: палеография, текстология, език. Serdicae, 2020.

ни изложения са безценни свидетелства за началото на Българското предвъзраждане. Някои от писмата на Никополския епископ Антон Стефанов – № 40 (1686 г.) и 41 (1687 г.), са покъртителни разкази за времето след разгрома на Второто търновско въстание (1686 г.) и опитите да се присъединят Балканите към антитурската коалиция на Полша, Русия, Венеция и Австрия, наречена Свещена лига. Те са и поредното доказателство срещу тезата, че сведенията за Търновското въстание имат легендарен характер. Фрагментът от 7 март 1688 г., публикуван под № 42, свидетелства за дипломатическите задачи, изпълнявани от епископа на Никопол за мобилизиране на военни формирования срещу султана.

Документите, отнасящи се до Петър Парчевич (1612–1674), включително автобиографичното му писмо от 1673 г. (№ 27), илюстрират не само неговата пастирска дейност като католически архиепископ, но и отдадеността му на идеята за отпор срещу турците от страна на християнска Европа. Вложил смирение и упорство в нея, той митарства между България, Молдова и Влашко, Виена, Венеция и Рим, разказвайки за „набези, постоянен гнет и постоянна угроза от страна на турците“ пред християнските владетели, умолявайки „да се окаже помощ на източните народи“. Въпреки усърдната служба като апостолически администратор и благородническата титла, дадена му от Хабсбургската империя, той невинаги среща подкрепа и разбиране от Римската църква, която с последователна подозрителност и недоверие се отнася към неговата политическа и дипломатическа дейност (№ 29, 30–33); той остава готов да се откаже от своя сан, но не и от задачата си да донесе пред папата за „гнета на днешния ден“.

В тома на Йоанна Списаревска са включени няколко документа, които показват

пътя, по който се формира българската католическа интелигенция – в католическите колежи в Рим, Лорето, Фермо (№ 50), Рим (№ 5), във францисканските манастири в Анкона и Клуж-Напока (№ 63), в йезуитската семинария в Дубровник (№ 19). Този път невинаги е бил лек, затруднявали са го не само бедност и нищета, но и пренебрежение, подценяване и интриги. Въпреки всичко с подкрепата на Конгрегацията за пропаганда на вярата мнозина млади българи се образоват, та да станат „труженици, подходящи за това царство, изцяло потиснато от турската тирания“ (№ 6).

Давайки си сметка за изключителната трудност да се издават текстове по чужди проучвания, авторката на настоящите бележки все пак се чувства длъжна да отбележи някои несъвършенства на изданието, които в повечето случаи се дължат на липсата на време, за да се верифицират някои от работните преписи или да се подготви реално-исторически коментар към текста. Вероятно при повече време и хора в екипа („ръце“, от чиято липса се оплаква Кр. Станчев) би могло да се установи например местонахождението на документа, издаден като нелокализиран под № 29. Това е писмо, отправено от Петър Парчевич очевидно към префекта на Propaganda fide, както и предишните две, които то следва по дата. Писмото може да е останало без сигнатура в записите на изключително прецизната Йоанна Списаревска само поради това, че се намира в същия том 445 от Историческия архив на Конгрегацията, фонд SOCG, където тези писма се намират на л. 79–86’.

Там където е възможно би могло да се посочат имената на историческите личности, които стоят зад неутралните споменавания или обръщения към длъжностни лица – така например в релацията на Петър Богдан за генералната му визита в неговия диоцез и поверените му про-

винции Влашко и Тракия Сердикийският архиепископ пространно разказва за почетите, оказани му от „княза във Влашко“ през януари 1644 г., и би било добре издателите да уточнят, че става дума за Григоре I Гика (септември 1660 – ноември 1664)⁹. Би било добре да се уточнят, където е възможно, и адресатите на публикуваните писма.

Безспорно предизвикателство при издаване на материали, подобни на публикуваните тук, е и начинът на предаване на имената. В предговора, както беше посочено по-горе, се декларира използването на утвърдените исторически названия на селищата в българския език или славянското им съответствие. Това невинаги е спазвано – като например името на съвременния унгарски град Секешфехервар, в оригинала *Alba reale*, можеше да бъде предадено със славянската му форма Столни Белград¹⁰. Що се отнася до личните имена, Йоанна Списаревска ги предава с оригиналния им вариант, като в скоби въвежда и нормализирана българска форма. Тук понякога издателите са се подвеждали по италианските форми, както например при името на немския католически свещеник и църковен историк Северин Биниус (нем. *Severin Binius*) (бел. 36, № 14).

Като цяло съдържанието на тома на Йоанна Списаревска „Ватикански извори за

българската история – XVII в.“ предоставя забележителни документи от началото на Българското предвъзраждане, повечето от които биха останали далеч от научно обращение, ако не беше осъществено това издание. Кр. Станчев и А. Влаевска правят публично достойно част от научното творчество на голямата българска изследователка, останало недовършено заради преждевременната ѝ кончина. Нейните архивни материали, щедро предоставени от госпожа Петя Списаревска, са грижливо обработени от издателите и чудесно преведени от преводачите (в случаите, когато липсват великолепните преводи на самата Йоанна Списаревска). Заедно с това, което тя сама е издала, ние разполагаме с уникален корпус документални извори за българската история от ватиканските архиви и би било чудесно, ако той бъде издаден като том от поредицата „Латински извори за българската история“ на Института за исторически изследвания. Ако тази задача изглежда твърде тежка за осъществяване в настоящия момент, то би било изключително полезно да се подготви издание за по-широка публика само от преводите на Йоанна Списаревска, та всеки изкушен в проблемите на българската история да се докосне до нейния откривателски труд и да се обогати с това, което тя ни е оставила.

*Славия Бърлиева,
Кирило-Методиевски научен център –
Българска академия на науките*

⁹ https://bg.wikipedia.org/wiki/Списък_на_владетелите_на_Влахия (посетен 20.10.2020).

¹⁰ Нарича се *Alba Reale/Alba regalis/Stuhlweißenburg*/Столни Белград поради това, че там, освен в Буда и Братислава, са се извършвали коронации на унгарските крале.